

בסוּיָה: ביקורת אצלנו

(בנתיב הברור וההשגה)

א.

כנודע, אומרים: אין עתה ביקורת בספ' רותנו. אף על פי כן אתה מוצא עתה רבים, ואותם האומרים בכללם, שעוסקים בביקורת הביקורת, ועד שאחזת תמה על דרך: אם ביקורת צין, ביקורת הביקורת מנין — אתה רואה חדשה: ביקורת-ביקורת הביקורת. הבה ואנסה להעזר מעט בפנס משולש זה, ואב' דוק לאורו קצת מן הקולות הסימפטומטיים שנשמעו בחדשים האחרונים בתחום ביקורת הביקורת.

ראשונה אאיר נקודת-ראיה שהיה לה באתרונה לפה נתן גרינבלט ברשימתו „מעט דרך ארץ!“ (בסידרת רשימותיו „ספני“ קט ספרותי“, המתפרסמה ב„הארץ“). כוונתו טובה — התרעה על ביקורת, המצויה עתה בעתוננו ושדרכה בחריפות, בעזות ופריה פסלנות, עוקצנות, זלזול וכדומה, אבל הנמקתו אינה טובה — היא לקויה, גם מסוכנת. היא לקויה — הוא מדבר על דרך אנונימי, שמלבד שאינו תמיד המתקן בדרך, כים, הוא גם אינו המועיל בדרך, ניכר שלא הרגיש, שאילו היה פורש בשמותיהם של אותם מבקרים ואף מביא קצת דוגמות כתיבתם, היה מטיב עם קוראיו ועם כוונתו כאחת. היא מסוכנת — תחת שירכו התרעתו על ביקורת-דרכם של המבקרים כמבקרים ועל ביקורתם כביקורת, הוא מסיט את עצמו ואת קוראיו לבריקה אחרת: „ומה, בעצם, טיבם של המעריכים הללו מתוך לתחום הערכותיהם? כלומר: מהי מידת יכלתם

הפרטית? כיצד מותבים הם, למשל, שיר, סיפור, מחזה? והנך עוזב את מאמריהם של „מצליפים“ ו„מרבצים“ אלה ומעיין במעשה ידיהם בשטח היצירה, וכמה הגבר תהייתך על אותה „הפשלת שרוליים“ שלהם!“ אמרת, כי בדיקה זו היא מסוכנת, אוסיף כי היא גם מעוללת, אין מהובתו של מבקר אלא להיות מבקר והבא לגנותו כמב' קר, יאשש את גנותו על הביקורת בלבד ואל ילך לבדוק בדרכיו ובסימטאותיו האחרות, אם בשיר, אם בסיפור, אם במחזה, אפשר סופר והוא מבקר פסול, אף ששיריו, סיפוריו, מחזותיו הם בדיטה מעולה ואפשר סופר והוא מבקר משובה, אף ששיריו, סיפוריו, מחזותיו הם בדיוטה נחותה, אין המבקר כמבקר צריך להעיף על כוחו וכש' וינו אלא בכוח-ביקרתו וכשרונתו, ואינו זקק לעדות מסייעת של כוחו בשיר, בסיפור, במחזה, גרינבלט אומר כי הוא מניח מאמרי המבקר ומעיין במעשה-ידיו בשטח-היצירה. הריני מרגיש תיבה: יצירה, כי מתוכה אתה שומע, כאילו ביקורת אינה יצירה, ולא היא — הביקורת היא יצירה או שאינה ביקורת, ש. צמח רואה במאמרו „ביקורת“, שהוא, כמדומה, הדבר המחושב ביותר במה שנשמע אצלנו זה מקרוב בביקורת-הביקורת, להזכיר את הראייה הזו: „ביקורת משמעותה צורה ספרותית אחת בין שאר צורות, דרך מדרכיה-ביטוי, ההפרש הוא רק בתכנה, עניניה ונושאייה אינם החיים המציאותיים אלא החויה הספרותית, המציאות האמנותית,

וידועה הראיה החותכת: מה האמנות בכוחה לעשות את המכוער ליפה, אף הביקורת כך, יכולה היא ליצור דברים העולים בחשיבות שבהם ובשלימות שבהם על הדברים שהיא מבקרת. הרצנזיות של גאָתה ערכן גדל פי כמה מן הספרים שעליהם נכתבו, הללו נשתכחו מן הלב ואבדו בחשכת הזמנים, והללו עורן מאירות עינים, כמה ממכתבי פרישמן על הספרות וכמה רשימות ביקורת של ברדיצ'בסקי חשובים יותר בשביל הספרות העברית וגם ערכם האמנותי המוחלט גדול יותר מן הנרשאים ששימשו מצע לביקורתם“ („גליונות“, כרך ט', חוב' א'). ארשה לעצמי, כתוספת חיוק לדברים נכונ' חים אלה של ש. צמח להביא גם דברים דומים, שאטר אלפרד קאָר: „המבקר האמיתי הוא לי משורר-מעצב, ולמעט שאין הבדל גדול, אם הוא מעצב מחבר רציני או מחבר נלעג ורע, כשם ששירה (כמעט) יכולה להיות גדולה בשיעור שוה, בין שהיא מציירת את פאלסטאף ובין שהיא מציירת גיבור-למופת, גם המשורר נוסלם מן החיים בלבד: הדמיון אינו אלא זכירה, המשורר הוא קונסטרוקטור, המבקר הוא קונסטרוקטור של קונסטרוקטורים. — המבקר האמיתי תיי נשאר משורר-מעצב, ספרי אומר: לשם מה כותבים רצנויה על דברים מסויימים? לשם כך: מאמינים, כי רצנויה הגונה יש לה לפעמים סיכויים להאריך ימים יותר ממהזו קלוקל, חיבור רצנויות לשם מה? לשם כותב הרצנויות, לא לשם הקהל ולא לשם מי שהרצנויה נכתבת עליו“ (כתבים מקובצים, הקדמה לכרך א', עמ' 11).

כללו של דבר: הביקורת היא אמנות לעצמה ועובדיה אינם צריכים תעודת-סמיכה

לעצמם אלא ספיה ועל סיה בלבד, אם התעודה הזו ציוניה לשבח — לא יזיקום ציונים גרועים בתעודותיהם לשירה, לסיפור וכדומה, אם התעודה הזו ציוניה לפגם — לא יועילום ציונים טובים בתעודותיהם לשירה, לסיפור וכדומה.

ב.

ועוד אומר נתן גרינבלט: „ועל יסוד מה, אפוא, מרשים המבקרים הללו לעצמם כל אותו זלזול? על יסוד מה? בזכות מה? בזכות שירים או סיפורים גרועים, ומהם גרועים בהחלט, שהם כותבים?“ קשה להכין אם ביקש להשמיענו בזה, כי אילו אותם מבקרים היו כותבים שירים טובים, סיפורים טובים, ומהם טובים בהחלט, ניתנה להם זכות זלזול? כי אם ביקש להשמיענו כך, אפשר היה אמנם להראות, כי יש הרואים את יצירתם המשובחה בסיפור ובשיר ככתב-סמיכות לדבר באחרים וביצירתם דרך זלזול פסקניי, אולם השמיענו דבר שאין לו צידוק, כל שהוא מבקר — זכותו היחידה היא בבקרתו, משקלה, נימוקיה, אמתה ולא במה שאותו מבקר עשה כמשורר, כמספר וכדומה, וכן קשה להסכים עם דברי גרינ' בלאט המזהיר מפני המבקרים המעלים צלו של פרישמן: „הרי פרישמן עצמו היה אמן ויוצר גדול וחללי הצלפתו היו קטנים“, לא, טעות היא לכותב — חללי פרישמן לא היו קטנים כל עיקר, אם, למשל, ל. גורדון, פ. סמולנסקי, ט. ל. לילינבלום, ש"י הור" ויץ, י. ל. פרץ ואפילו גרהרד הויפטמן היו קטנים שבדור, איני יודע מי היו גדוליה, המבקר אין לפניו קטנים ממנו ואין לפניו גדולים ממנו, אין לפניו אלא אמתה, ושוב ארשה לעצמי להטריח דברי אלפרד קאָר:

השמות הנעלים ביותר אינם זכאים לפתותנו. כי נשטה מן המצב כהויתו. אין לסלסל אידיאלים שיריה שעברו ובטלו. אחת החובה לראות את הדברים עין בעין. המבקר אינו מכבד טעות שנעשתה כמסמר קבוע. לא בהתבוננות בעמיתיונים. לא בשכספיר. לא במוליאר. ממש, כדרך הפתגם הנדוש: אהוב סוקרט, אהוב אפלטון. האמת אהובה יותר.

המבקר את המבקר יבדוק, אם יש בו אמת כזו. שאר בדיקות, אם הוא גדול מן המבוקר ואם הוא קטן ממנו, אם הוא יודע לכתוב שירים כמותו או שאינו יודע לכתוב שירים כמותו — אינם לענין. משל למה הדבר דומה: אתה טותח דין קשה על פלוני המשיח, שדמות אוטואלו או שילוק שהעלה על הבמה, אינה כתיקונה, הוא סוחס דבריך בטענה: התכבד ועלה עצמך על הבמה והראה שכוונך בזה גדול משלו. כלום לא תשיב לו: אתה משחק ואין אתה נפרע אלא על משחקך בלבד ואני מבקר ואין אני נפרע אלא על ביקרתי בלבד?

אולם חובה היא להודות, כי דרך-נימוקיו של נתן גרינבלאט אינם אוריגינאל גמור. כבר קדם לו אשל בפרק שבסידרת רשימתיו מ"ענין לענין", המתפרסמות ב"הארץ". גם הוא העמיד את הדברים על תיאוריה שלימה. הרי כך דבריו: "הרי לא בדרך מקרה נמרץ כל כך ההזיון שדוקא משוררים כושלים נצמדים אל הביקורת. זוהי התיבצרות! ממבצר ליגאלי זה יקל להללו לק"דש את מלחמת-קיומם, המשורר האמיתי סומך על כוחו השירי בלבד ואינו זקוק לתגבורת זו. מן הצד, שירה גדולה כלי זינה

עליה — ואילו המרעטה האפיגונית אנוסה לשם עמידתה, להבריח נשק לעצמה דרך "התחום הנייטרלי" הזה — גם מתוך הדברים האלה בעיקרונם אנו למדים בעקיפין, כי כותבם אינו נוח, כנראה, לראות את הביקורת כשאר סוגי האמנות, כשאר סוגי השירה, אלא לכל המוטב, כגברת-חצר לה וביתה כמקלט לכל אלה שלא עלתה בידם לכבוש את המלכה בבית. ולא עוד שהבריחה הזו מפני הכשלונות אל המקלט הוא, מקלט הביקורת — לשם התבצרות באה. ואודה, התיאוריה תיאוריה, אלא שחוששני שהעובדות והמעשים אינם נוחים להסתדר בה כהלכה, ואם, למשל, לסינג, הלך אצל הביקורת, והראה בה כוח נפלא, האמנם הלך אצלה מתוך שלא היה משורר אמיתי הסומך על כוחו השירי בלבד וזקוק היה לביקורת כתגבורת מן הצד והרי אנהנו ידענו כי תגבורתו בשירה ובמחזה היה לא מן הצד אלא בראשי פתחים? ואם, למשל, שילר עסק בביקורת, כגון על מאגיסטון, אומר, שכאן לפנינו בריחה של משורר כושל אל מבצר ליגאלי שמתוכו הוא מקדש את מלחמת קיומו, שכאן התבצרות של שירה מעוטה, אפיגונית, בפני השירה האמיתית? ואם, למשל, מיצקיביץ עסק בביקורת, כגון שכתב בשנייה וחריפות על דוד המשוררים היורד, ה"קלאסיקניים", אנהנו בו פירוש של התבצרות?

ואשל אינו מפרש את התיאוריה שלו לשם תיאוריה בלבד. הוא דורשה הלכה למעשה הוא מנסה לתלותה באחד המבקרים, א. קריב, לרגל מאמרו על עניני שירה, "אקדמות למסקנות", הנראה לו כרוג"מ מובהקת לאותה התבצרות, הוא אומר:

"אתה קורא את דבריו של זה ואינך יכול להשתחרר מן התמיהה: הרי קראנו אה שירי, ידענו את שיעור קומתם — ומנין ההסתערות הזאת? עד שכאה הסברה זו בענין החולשה השירית הוקקה לתגבורה מן הצד, בענין האפיגונית הנעזרת על ידי נשק מוגבר של הביקורת ונתהווה לך: הכרח הוא, שאולי לא יגונה, אך מיותר לגמרי לבעלי הכוח השירי האמיתי, (כמובן, שעד מהרה התנבא גם י. זמורה במאמרו ב"טורים" בסגנון כזה לדיוקו: "אצלנו בא. קריב — המפרסם פעם בפעם שירים משלו, המצטיינים בכובד פה ובאפרורית אפיגונית — מתאזר לפתע פתאום עוז", וכדומה בדברים). ואודה, דברי אשל איש בהם משנה-תמיהה: כיצד הוא, שמשורר רר הוא, שכת מניה ביה את דברי עצמו, כי המשורר האמיתי אינו זקוק לתגבורת מן הצד, היא הביקורת, ועשה ממש כאותם המשוררים האפיגוניים והוא טותח ביקורת על א. קריב — ועוד איך מותח — בפסקות חטופה, אחת שתיים, והרי באותו מאמר עצמו כתב: "כל משוררי הוא "צד לוחם". הרי לא יתכן משורר-מבקר כ"בורר". דעתו תהיה תמיד משהדת מבפנים — תמיד סניי גוריה על מהותו שלו. משמע: הוא פסול לעדות ולדין". אולם משראיתי את אשל פוסל במהירות כלאחר-ידי את א. קריב כמשורר, שיוכל בנקל לפוסלו כמבקר חשבתי, כי ענין ההתבצרות הוא כחרב-פיפיות. לאמור, המידה הזו לפסול מבקר לא על שום דרכו בביקורת אלא על שום דרכו בתחומי יצירה אחרים, האם אין היא התבצרות בפני מבקר וביקורת? ואולי, מוטב, רבותי שלא נדבר על

התבצרות לכאן והתבצרות לכאן, אלא נב קר — את המשורר על שיריה, את המספר על סיפורו ואת המבקר על ביקרתו ונוכרו איסור גדול, איסור-כלאיים?

הזכרתי את מאמרו של ש. צמח "ביקר רת", שעיברו בחפצו של הכותב "לדון בדבר שבעצם אינו קיים, בביקורת הכנה והגלויה שבספרות העברית". כנראה כוונתו לומר, כי יש סוגים שונים של ביקורת, אולם הסוג הרצוי, הנצרך, המתחייב — הביקורת הכנה והגלויה — איננו, ואמנם, הוא כורך כל סוגי הביקורת הקיימת בפסוקים מעטים: "הרצוניה הביקורתית, שהיא המצויה ביותר, ודאי שאינה מספקת את הדעת. נוצר איזה נוסח עילאי, חסידי, מרנן, נלהב, שאינך יודע בדיוק למה הוא מתכוון. הביקורת שלנו יש איתו חגיגות בסגנונה, כאילו תמיד קרואה למשתה ליום כלולות. — הכל שם בקול אחד גבוה וממותה, כופרו מטה חסד, מקסרג או מסנגר, מדריך מנחתו של מי שהוא או משקים רוחו". (גליונות", שם, שם). כשקראתי דברים אלה העליתי ברעתי את שמספר וילהלם הויף בענין הביקורת בימי ודומני, כי עיקר הגדרותיו אפשר לעשותם שימוש אצלנו עתה ולא עוד אלא שנאמר בהם במפורש מה שש. צמח הביע במרומו בלבד. והרי דבריה המובאים בחלק השני של "ידיעות מזכרונותיו של השטן" במדור על החג בתופת בפרק על הבארון הנעשה לצנזנט:

— — אולם אני עצמי לקחתי איזה זמן, בחסות דודי, חלק במלחמת הביקורת הקטנה ויודע אני פרשה זו לריר קה, ובסוף, דודי ליסדני כל הצורות וה-

מחלקות שבביקורת. הראשונה היתה הרצנויה המשובחת בנועם. היא נתנה רק אילו קטעים מתוך היצירה. שיבחה אותה כהגונה וכמוצלחת ועוררה להתמיד בדרך זה. במחלקה זו נכנסו סופרים צעירים, שהם רחוקים יותר מענינו של העתון ושיקשו לרכוש אותם. — המחלקה השניה היתה המהללת בתרועה. כאן משבחים או את מאמרי ההוצאה של סוחר הספרים, המשלם את העתון, או את אנשי המפלגה, משבחים את שמותיהם, מתרגמים, מאושרים, שהאומה יכולה להצביע על איש כזה. המחלקה השלישית היא הנייטרלית. כאן נוהגים באי-ביטחון שאין רוצים בסריבה עמהם. בקצת קריירות ודיפלומטיה. מדברים יותר על סוג יצירתם ומגמתה מאשר עליהם עצמם. וטורחים ברוב דברים שלא לומר כלום — המחלקה הרביעית היא החונפת, או שמבקשים לשבח את מישהו, מתוך שמגנים אותו מעט לכאורה ובמראית-עין; או להיפך משבחים אותו ברוב גימס ומטילים בו קצת דקירות, המעמיקות לפצוע אותו או מעמידות אותו מגוחך ביותר. המחלקה החמישית היא הגסה, הרצינית; ערשיים העויה לכודה, עולים על סוס גבוה ומביטים מלמעלה למטה על סאמציו הקטנים והתקומותו הקלושה של יריבם. הם אפילו מזהירים מפניו ומבקשים למצוא בכתביו משהו נסתר, שהוא סוכן מדי, משירצו לדבר עליו ברבים.

המחלקה הזו עושה רושם שקט, אך עמוק בקהל. המחלקה הששית היא מחלקת הקסלנים. זהו מעין מקולקל, כי כאן נשחטים קרבנות הזעם, הנקמה בלא חסד ובלא רחמים, זוהי מנסרה וסחנה, הטוחן זורק בה את האומללים שהופקדו בה והוא ממרטם, משסעם, מפצפצם.

— ומי ישא את חטא שיטת ההשמדה הזו?

— נו, הקהל עצמו. כדרך השמחה לפנים למלחמת-חיות, כך מתענגים עתה על מלחמת-הביקורת; בני אדם שמתים, בראותם סופרים הרצים זה כנגד זה ורמזיהם לפניהם והנה — הצלעות מתרסקות, וכשאתה צונח ונופל, מקדימה את המנצח שאון תרועה — ה.

ובאחרונה תרשני, הקורא, הערה, שאפשר לראותה כאמירה לבית י. ש. צמח מזכיר במאמרו גם את עבדך, הוא נטל את עבדך ואת ידיד עבדך, ש. י. פינלס, בדק בסוג הביקורת שלהם ואף שהוציאו מכלל שאר הסוגים שאינם משמתים את הלב, לא מצאו מניח את הדעת. לדבריו אין סוג ביקורת זה, שעיקרו בשיטת הניתוח של הפסיכולוגיה החדשה וכיבושיה, עלול להציעדנו אפילו זרת אחת קטנה, שכן תורת הנפש נשכרת בו ואילו הספרות אינה נשכרת בו, פשוט, דרך זו אינה דרכה של ביקורת, ולא אבוא להשיג על ההשגה הקשה והכבדה הזו, ולומר היפוכה, שכן עלובה עיסה שהנתתם מעיד עליה, אולם מרשה אני

לעצמי להשיג על נימוק אחד שבטי ש. צמח — הוא פוסל דרכנו כי „היא מוליכה תמיד אל המחבר ולא אל יצירתו“. הוא אפילו מביא דוגמה לכך: „אחוז-לתיבה ענין הוא למנתה זה כמו ביאליק ומנדלי, ואם הוא נטפל גם לאלה, הרי המגמה היא להורות לנו, שאפילו גאוני-היצירה כפופים הם לחוק גפשי זה ולשלטונו“. והנה הטענה הזו הרבה שטענו אותה, אולם גם הרבה שהשיבו עליה ואביא, דרך דוגמה בלבד, מה שאומר פרידריך לבית אופאלן ברונזיקובסקי (במסה מצוינה בענין הארוס כגודל אצל פרידריך הגדול וס-טאנדאל): „אין אנו מבקשים רק לפשפש אחרי הנטיות המוטבעות, אלא גם להודיע, מה עשו בהן אלה שנולדו ונטיות אלה בהם. יש בני-אדם למדי, שהתסביכים אינם אלא מעכבים בהם או אפילו הורסים אותם, תחת להיות להם להועיל. מבחינה זו אין בהוכחת „תסביך“ באדם אלא משום קביעת עובדה מדיצינית בלבד; רק כיסוד למיבצע גאוני נודע לו, ערך היסטורי רוחני“ (די פסיכאנאליטישע בעוועגונג, שנה ב', תוברת ד', עמ' 332). אבל נניח ענין זה ונחזור לדברי ש. צמח שהוא פוסל את דרכנו כי היא „מוליכה תמיד אל המחבר ולא אל יצירתו“, שכן הייתה-רוצה להבין שבע מלים אלו, כלומר, האם באו להשמיענו כי לא בלבד דרכנו, שלי ושל ש. י. פינלס, שיש בה כן וכך פגמים אורגניים, אלא גם כל דרך אחרת, שאין בה פגמים אלה, עלולה להיות פסולה, אם יותר משהיא מביאה אל היצירה

דה היא מביאה אל היוצר (ניסחתי הדברים במכוון כך, שכן הפרדה גמורה אינה בגדר האפשר). אם כן חושבני כי בדברים אלה יש משום חטא לא קל לספרותנו במיוחד — כי בה דוקא גברה דרך-ההעדפה של הטיפול ביצירה על הטיפול ביוצר, בה נעשה היוצר כדבר של לואי ליצירה, אמת, הן ביאליק היה משבח על כך דורות ראשונים, שידעו את הספרים ולא את הסופרים, אולם אינם דומים דורות של הבלטת לעת אינדיבידואליות כדורות של הבלטתה (אם לנקוט דוגמה מעולם האמנות הייתי אומר: אינה דומה אמנות של ראוואנסקאמנות של כנסיית-פטרס), וכסבורני, רי-קציה בריאה היא בנו, אם תחת ההרגל שנעשה טבע לראות את היצירה בלבד, התחילו רואים אצלנו גם את היוצר, הייתי אפילו אומר, כי ההפרזה מבחינה זו לא תזיק והמשל בכפיפת המקל לצדדיו מתבקש כאן ממילא, הרי בסופו של דבר גם היוצר אינו כמות מבוטלת — בין שנגיע אליו בשיטה אחת ובין שנגיע אליו בשיטה אחרת — ומה נחמדים דברי בארנה בהספדו הנפלא והנעלה על ז'אן פויל: „האושפיו הגרגון שוכח בשל הסעודה את האכסנאי, ידיד-האמנות, חסר-הלב שוכח את האמן בשל יצירתו, אמנם, כמחזיק טובה יתהלל המספר על הצדקה שנהנת ממנה, אבל הטוב שבמחזיקי-טובה הוא השוכח את הצדקה ואינו זוכר אלא את עושיה“.